

Т. В. МОРЕЙ, Т. М. СОЛОВЙОВА, А. І. ЧЕРЕПАНОВ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЛІКАРСЬКИМИ ЗАСОБАМИ У КИЇВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ ДОРЕФОРМЕНОГО ПЕРІОДУ

Кафедра загальної історії, правознавства і методик навчання (зав. – проф. М. М. Ігнатенко)
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди» <tetianamorei@gmail.com>

Стаття присвячена дослідженню становлення та функціонування мережі аптечних закладів Київської губернії і забезпечення населення лікарськими засобами у дореформений період. Проведено аналіз нормативно-правових актів, визначено фактори, які впливали на відкриття аптек, їх матеріальне становище та забезпечення медикаментами.

Ключові слова: охорона здоров'я; аптеки; лікарські засоби; медична допомога.

Одним з видів медичної допомоги населенню Київщини було створення мережі аптечних закладів. Офіційне зародження аптечної справи в Києві датується 1715 р., коли Київський губернатор князь Д. Голіцин звернувся до Петра I з проханням відкрити в місті аптеку для кращого обслуговування солдат, при якій працювали б лікар і аптекар з оплатою по 700 руб. на рік. Таку аптеку з дозволу імператора було відкрито. Наприкінці XVIII – початку XIX ст. аптеки були державними, які відкривали при лікарнях приказів громадського опікування, і «вільними» (приватними). Вони розвивалися як торгові підприємства зі спеціальними виробничими приміщеннями, в яких виготовляли лікарські засоби, ветеринарні препарати, косметичні засоби.

У кожній аптеці повинна була бути рецептурна кімната, в якій хворі отримували лікарські засоби, і крім того, в ній повинна була знаходитись шафа для отруйних речовин, з особливими вагами, ступками і совками та шафа для патентованих ліків. Кімнату, в якій виконували фармацевтичні роботи, що потребували гарячого настоювання та відварювання, називали кокторією. Для здійснення інших хімічних та фармацевтичних робіт використовували лабораторію. Для збереження фармацевтичних матеріалів в сирому вигляді облаштовували матеріальні кімнати, для висушування трав, квітів, коріння – сушильні, для збереження матеріалів у холоді – сухий підвал та льодовню.

Власниками київських аптек були переважно іноземці, які користувалися певними привілеями під час їх відкриття. Першу приватну київську аптеку відкрив німецький колоніст Йоганн Гейтер у перші десятиріччя XVIII ст., отримавши для цього імператорський привілей у 1728 р. У наступні роки аптека відійшла його нащадкам.

Аптеки відкривали при приказах громадського опікування. Головною аптекою приказу почали займатися ще наприкінці 1782 р., але перша спроба результату не дала. Лише в 1800 р. аптека розпочала свою роботу. Вона розташовувалася на Печерську, навпроти Царського палацу, а вулицю, що прямувала від палацу повз аптеку, так і називали аптекарською.

Усі аптеки, що відкривалися в м. Києві, були приватними, і до початку XIX ст. в місті не було жодної державної аптеки. Ситуація змінилася у зв'язку з війною з Наполеоном. 11 квітня 1812 р. міністр поліції О. Балашов повідомив

Київського військового губернатора М. Милорадовича, що 28 березня імператор Олександр I наказав перевезти Житомирську польову аптеку до Києва і назвати її Київською польовою аптекою. Міністр просив підготувати для аптеки належне приміщення. У червні 1812 р. аптека «з усіма чинами і служителями» під наглядом аптекаря П. Роде вирушила на найманих підводах до Києва. У місті для неї було підготовлено шість палат у Братському монастирі, а згодом для розміщення аптеки віддали приміщення бурси. 23 листопада 1812 р. в одній з кімнат бурси трапилася пожежа. Тоді цивільний губернатор просив київського обер-коменданта знайти можливість розмістити польову аптеку у будь-якій кам'яній будівлі монастиря. Проте такого приміщення не знайшлося, тому 12 січня 1813 р. було вирішено перенести казенну аптеку до кам'яної будівлі в Старокиївському Софійському соборі [36, арк. 16–17].

З 1 листопада 1814 р. ця аптека як Київська казенна розмістилася на Подолі, поряд з Покровською церквою, у будинку, що належав відомому київському ювелірові С. Стрельбицькому.

Першим управляючим Київської казенної аптеки був П. Роде, потім – титулярний радник С. Щупальцов, у 1820 р. його замінив 33-річний надвірний радник А. Циммерман, а з квітня 1826 р. – колезький секретар К. Оландер, який впродовж п'яти років займав таку саму посаду в Архангельську. Казенна аптека впродовж багатьох років містилася у будинку С. Стрельбицького на Покровській вулиці, який з часом став малим для її повноцінної діяльності і забезпечення усіх потреб населення, тому губернське правління розглядало пропозиції домовласників щодо купівлі для аптеки їхніх власних помешкань.

За статистичними даними, на 1856 р. Київська аптека відпустила ліків загальною вагою 3331 пуд і 18 фунтів. Вона обслуговувала постійні госпіталі у містах Києві, Житомирі, Бельцях, Тульчині, військово-тимчасові госпіталі у містах Золотоноші, Тульчині, Прилуках, Могильові, Заславі, Балті, Ямполі, Ольгополі, Черкасах, Смілі. Аптека також обслуговувала 112 кавалерійських округів, полків, тюрем тощо.

У вересні 1857 р., за результатами міністерської перевірки, було встановлено, що будинок, в якому розміщувалася Київська аптека, малий, незручний, а запаси лікарських засобів зберігали в сирому сараї. Тоді було вирішено аптеку в Києві ліквідувати, а її медичні запаси перевести до Лубенської аптеки, що знаходилась в просторому казенному приміщенні.

Вилучені нами архівні матеріали дають підстави стверджувати, що в 1833 р. в Києві функціонували дві казенні аптеки. Однією з них управляв провізор В. Ментуєв, інша належала приказу громадського опікування і управляв нею провізор Ф. Рильке. «Вільних» аптек в Києві нараховувалось три, якими управляли аптекар І. Ейсман, провізори А. Цагарі та Є. Аншпах. У повітах Київської губернії функціонувало 25 «вільних» аптек. У Київському повіті аптекою управляв провізор О. Кулеша; у Васильківському в Білій Церкві – провізор І. Петровський; у Богуславському повіті в Богуславі – аптекар Є. Вонзель, у містечку Кам'янському – провізор Л. Ріхтер; у Черкаському повіті Смілянська аптека – аптекар Ф. Вальтер, Городецька – провізор М. Шиховський; у Махновському повіті Махновська – провізор І. Май, Погрибишинська – провізор К. Сейман; у Липовецькому повіті було чотири аптеки: Липовецька – провізор А. Дейн, Лісницька – провізор А. Фраг, Монастирська – провізор Ф. Сафєро, Дашевська – провізор В. Бабінський; в Уманському повіті – три аптеки: 2 Уманські – провізори Сомановський і К. Миральський, Соколовська – провізор Станкевич; у Радомисльському повіті Радомисльська аптека – провізор А. Клоренс, Брусилівська – провізор Л. Мироновський; у Звенигородському повіті Звенигородська аптека – провізор А. Дува; у Таращанському повіті – дві аптеки: Таращанська – провізор М. Брояковський, Тетіївська – провізор М. Пасхалов. Всього в губернії

працювало 30 аптек [21, арк. 177–177 зв.]. Подібні звіти складали і в наступні роки. У звіті Київського цивільного губернатора дійсного статського радника Ф. Переверзева за 1835 р. надавали відомості про кількість аптек у Київській губернії, їх матеріальне становище та забезпечення лікарськими засобами [26, арк. 1–242].

Аптеки відкривали і при навчальних закладах, зокрема при Університеті Св. Володимира. У 1844 р. за поданням Ученої ради Університету Тимчасовий медичний комітет дозволив вузу відкрити власну аптеку, і 14 січня 1848 р. Л. Сегет доповів правлінню про влаштування ним аптеки та розширення фармацевтичної лабораторії. Після смерті Л. Сегета, у 1853 р., тимчасово завідувати аптекою було доручено лаборанту фармації Зейделю. У 1854 р. ученим аптекарем було призначено М. Неєзе. Проте у 1863 р. М. Неєзе подав прохання про відставку і наказом Міністра народної освіти був звільнений з посади ученого аптекаря. У 1864 р. університетська аптека припинила свою діяльність і залишилася тільки фармацевтична лабораторія.

Казенно-аптечні заклади було підпорядковано департаменту казенних лікарських заготівель. У Російській імперії у 1838 р. існувало 4 інспекторства аптекарської частини, а в 1857 р. – 6, одним з яких було Києво-Лубенське. Інспекторське управління включало інспекторів, їх помічників та інших штатних чиновників і канцелярських службовців. У 1838 р. інспектор Києво-Лубенського інспекторства отримував 3000 руб. на рік, помічники – по 2000 руб., середній оклад канцелярських службовців становив 400 руб. Ці оклади були вищими, ніж у чиновників інспекторств в інших губерніях, зокрема в Оренбурзькій, Віленській, Херсонській [2, № 11816, с. 376–378].

Інспекторське управління мало окреме приміщення, в якому могли бути і квартири чиновників. Інспекторів та їх помічників призначало і звільняло Міністерство внутрішніх справ (МВС), інших чиновників інспекторств – департамент казенних лікарських заготівель. Інспекторському управлінню було підпорядковано всі аптекарські чини і службовці підзвітних їм установ. Інспекторське управління здійснювало нагляд за аптечними закладами, постачанням якісних лікарських засобів, матеріалів та їх транспортуванням, за утриманням аптек і лікарських засобів, за приготуванням в лабораторіях препаратів [17, ст. 190–200, с. 34–36]. Про це свідчить циркуляр МВС від 5 лютого 1830 р., в якому йшлося про те, що чиновники наглядали за належним транспортуванням аптекарських матеріалів, для забезпечення відповідних умов зберігання [31, арк. 1–3]. Особливу увагу інспекторське управління приділяло цінам на препарати і слідкувало, щоб вони були вигідними для казни. Для забезпечення казенних аптек матеріалами і припасами інспекторства могли виділяти «на мелочные издержки» до 200 руб. [17, ст. 196, с. 35].

Одним з обов'язків інспекторської управи був збір відомостей від гарнізонних батальйонів, інвалідних команд, полків, госпіталів, морських екіпажів про необхідні їм для лікування препарати. Потім ці відомості чиновники аналізували і складали каталоги, в яких затвержували відповідний перелік препаратів [26, ст. 201, с. 36]. На полях цих каталогів робили помітки про причини несвоєчасної видачі лікарських засобів [19, № 17969, с. 616]. У лікарнях приказів громадського опікування також вводили каталоги ліків. 30 червня 1839 р. господарський департамент видав циркуляр, згідно з яким у міських лікарнях та лікарнях приказів громадського опікування лікарські засоби видавали відповідно до каталогу на 100 чоловік на рік. У ньому був зазначений перелік з 232 препаратів, кількість яких вираховували у фунтах (ф.), унціях (унц.) і драхмах. Наприклад, acidimuriatici – 7 ф. 6 унц., antimoniicrudi – 20 ф., fellistauriinspissant – 3 унц., chloreticalcis – 100 ф., florchamomillaevulgaris – 100 ф., herbaeabsinthii – 6 ф., lythargyrii – 30 ф., menthpiperit – 180 ф., pomoraurantiorumim-

malur – 7 ф. 6 унц., raditalchacasmundat – 160 ф., senegae – 10 ф., syurpicommunis – 480 ф. [29, арк. 206–208]. У документі зазначалося, що у випадках збільшення кількості хворих на одне захворювання місцеве начальство мало право використовувати більшу кількість препаратів, ніж зазначено в каталозі [29, арк. 208 зв.]. Однак були випадки, коли МВС дозволяло продавати ліки, що не входили до каталогу. Про це свідчить переписка з Міністром внутрішніх справ про надання дозволу бердичівському купцю Гальперину продавати ліки в аптеці від холери, які винайшов віденський лікар Бастлер, що не входили до каталогу [30, арк. 1–6].

Більшість медичних препаратів завозили з-за кордону, зокрема з Франції, Німеччини, Англії та інших країн. За указом Павла I від 28 лютого 1797 р., дозволено завозити до Російської імперії французькі вина, оливкову олію, каперси, анчоуси і за тих самих умов аптекарські матеріали [3, № 17855, с. 330]. Указом Миколи I від 23 листопада 1838 р. Департаменту казенних лікарських заготівель дозволено закуповувати аптекарські матеріали для армії і флоту з Гамбурга. Закуплені аптечні матеріали та медичні препарати повинні були бути найвищої якості [3, № 11760, с. 330]. Державні аптеки відпускали препарати за рецептами лікарів лікарської управи.

Ще за часів Петра I у Російській імперії існував інститут «вільних» (приватних) аптек, діяльність яких регламентувалася «Аптекарським статутом» і численними нормативними документами. «Аптекарський статут» було видано 20 вересня 1789 р. він містив 23 пункти. У статуті зазначалося, що в аптеці повинні бути бути належної якості препарати. Щоб аптека утримувалась у відповідному стані, на аптекаря покладался обов'язок наглядати за провізором. Ліки, які відпускав аптекар, повинні були відповідати встановленій таксі, а всі рецепти він вписував до записної книги. Не відпускалися ліки за рецептами, прописаними докторами, штаб-лікарями, які не отримали дозволу займатися практикою, а також бабкам-повитухам («присяжним бабкам»), крім випадків, коли на їх прохання під час пологів для породіллі і новонароджених малюків потрібні були не сильно діючі препарати, до яких належали мигдальна олія, корицева вода, трава розмарину, сироп з ревеню. Лікувати хворих і прописувати ліки аптекарям суворо заборонялося. Також не дозволялося продавати і торгувати спиртними напоями з хлібного і виноградного вин [27, арк. 267 зв. – 268 зв.]. Оскільки у складанні статуту фармацевти не брали участі, тому в цьому документі основну увагу було приділено медичній практиці. Документ був чинний до початку XIX ст., а 23 грудня 1836 р. видано новий «Аптекарський статут». Він став основним документом, який регламентував роботу аптек протягом XIX ст. Було визначено професійні та моральні вимоги до аптекарів, обов'язки аптекарів з виконання приписів рецепта за складом та масою інгредієнтів, регламентувався запас лікарських засобів в аптеці.

Ліки до аптек Київської губернії постачали в основному купці. Бували випадки, коли лікарська управа несвоєчасно розраховувалася за ввезені препарати. Про це свідчить позов купця І. Розенталя до Київської лікарської управи з вимогою виплатити йому кошти за поставлені лікарські засоби [33, арк. 1–6]. Також ліки в аптекарів закуповували й інші установи. Наприклад, Київська духовна консисторія Києво-Печерської лаври закуповувала у київського аптекаря Ф. Бунгера (Бунге) медичні матеріали і препарати та повинна була йому сплатити за них 116 руб. [34, арк. 1–3]: за 1 фунт рожевих квітів – 3 руб., за 8 фунтів стиракси – 24 руб., за 25 лотів лаванди – 3 руб. 30 к., за 16 лотів базилику – 32 к., за 16 лотів трави майорану – 40 к., за 2 золотника мускатної олії – 1 руб. 50 к., за 4 золотника гвоздичної олії – 1 руб. 65 к., за 3 драхми олії майорану – 1 руб., за 9 драхм лавандової олії – 1 руб. 92 к., за 9 драхм розмаринової олії – 1 руб., за 2 золотника есенції бергамоту – 60 к., за 3 золотника cedри – 96 к., за 4 драх-

ми помаранчевої олії – 75 к. тощо. Всього для приготування мира було придбано матеріалів на 90 руб. [34, арк.1]. Також Києво-Печерська лавра повинна була сплатити ще 16 руб. за два відра сандорійського вина. Обов'язок розплатитися з Ф. Бунге було покладено на К. Альшевського [34, арк.1 зв. 2]. В аптеці Федора Григоровича можна було придбати не лише ліки, а й різноманітні рослини та інші корисні засоби.

Ціни на аптечні препарати у досліджуваній період були суворо регламентовані документом під назвою «Аптекарська такса», вперше надруковано в 1789 р. 3 січня 1808 р. міністр внутрішніх справ видав циркулярний наказ, яким зобов'язав працівників аптек визначати точний час отримання рецепта, а на сигнатурі – точний час виготовлення і видачі ліків. Відповідно до «Аптекарського статуту», відомості встановлених цін на аптечні препарати видавалися Сенатом у 1833 р., а в 1836 р. були переглянуті і встановлені нові [27, арк. 1–77]. Для перегляду «аптекарської такси», при встановленні нової, комітет керувався відповідними правилами. Зокрема, ліки, мало використовувані, було виключено з такси. Ліки, що користувалися більшим попитом навпаки, було знову введено до існуючої такси. Назви як на старі, так і на нові фармацевтичні найменування були зазначені не російською і німецькою мовами, а латиною, відповідно до назв хімічних сполук.

Для вирахування цін на препарати були взяті преїскуранти станом на 1833 р. Ціни на ліки залежали від складності їх приготування, кількості використаних інгредієнтів і включали витрати на заготівлю лікарських матеріалів та утримання аптек. При встановленні цін на прості препарати додавали 50 %; на складові ліки (*medicamenta composita*) – 100 % зверх до преїскуранту. При визначенні ціни на ліки (які готував сам аптекар – *praeparata*), що швидко псувалися, втрачали свої властивості, додавали зверх до преїскуранту 150 %. Вагу ліків вимірювали в драхмах, унціях і гранах. Якщо ціна грана становила менше копійки, то за кожен гран аптекарі брали по 1 к. Однак, якщо ціна за декілька гранів збігалася з ціною за цілу драхму, то її не потрібно було збільшувати, навіть за умови підвищення кількості. Наприклад, якщо ціна одного драхма яких-небудь ліків коштувала 5 к., а гран – 1 к., то за 5, 6 і більше гранів аптекар більше 5 к. взяти не міг [27, арк. 244].

Оскільки ціна на листя рослин (*folia*) була зазначена, то було вирішено не встановлювати особливу ціну на трави (*herbae*), оскільки в аптеках використовували листя, а не стебла. Тому артикул під назвою *herbae* був виключений з такси [27, арк. 244 зв.].

Також у документі було вказано вартість приготування ліків (*taxalaborum*), яка передбачала винагороду за втрату часу й інші витрати при складанні ліків за рецептами. Наприклад, за розділення порошоків, за кожну долю в капсулу – плата 3 к.; за розділення зборів – 5 к.; за приготування (*forinatio*) пілюль за кожну драхму – 20 к.; за приготування препаратів зовнішніх і внутрішніх, таких як порошки, наливки, відвари, розчини, мікстури, сиропи, примочки, бальзами, мазі тощо – від 15 до 80 к., за кожен фунт більше двох фунтів – ще 5 к.; за приготування пастилей і болюсів за кожну драхму – 10 к.; за намазування пластиря на полотно, за кожну унцію – 40 к., за намазування пластиря на лайку – 60 к.; за обв'язування посуду з печаткою, пробкою, сигнатуркою з простим шнурком і папером – 15 к., за те саме із золотим папером і шовковим шнурком – 20 к.; за нарізання (*concisio*), товчіння (*contusio*) в порошок за 1 унцію – 5 к., в дрібний порошок – 25 к.; за посріблення пілюль за кожну драхму – 30 к., за позолоту – 60 к. [27, арк. 266 зв.]. Означена в таксі за 1826 р. плата за посуд була залишена без змін, зокрема, біле скло банок і склянок коштувало від 12 до 60 к., зелене скло – від 8 до 40 к., глиняні банки – від 10 до 70 к., паперові коробки – від 15 до 50 к. [27, арк. 267].

При вирахуванні ціни на гомеопатичні препарати комітет у складі І. Рюля, В. Крейтона, І. Буша, М. Арендта, П. Горяникова, К. Измена, І. Фефера, Є. Граманова і Л. Брунса вирішив, що приготування їх досить важке, а кількість матеріалів мізерна, тому було встановлено особливе правило, відповідно до якого за кожен гомеопатичний препарат разом з упаковкою, ярликом і склянкою платили по рублю [27, арк. 244 зв.].

Ліки, що могли бути шкідливими, позначали («+»). Аптекарі не могли їх відпускати без призначення лікаря. Наприклад, плюсом позначали такі ліки, як liquidus, muriaticum, cobaltum (arsenicum metallicum nativum), Sabinal, verartialbi, ponderosasalita тощо [27, арк. 245–266].

Наступна «аптекарська такса» була видана у 1850 р. У 1860 р. Медична рада переглянула її і встановила нову, з якої виключила мало використовувані препарати, а включила ті, що приписували хворим в аптеках [1, с. 1]. Також до нової «такси» було введено значну кількість як простих, так і складових ліків, які не входили до загальної російської фармакопеї, однак часто затребувані в аптеках. Для однакового приготування препаратів по всіх аптеках імперії до «аптекарської такси» у вигляді додатку було включено настанову з описом фізичних якостей складових препаратів, їх хімічні реагенти [1, с. 1–2]. Однак ще з 1859 р. «вільні» аптеки вже були забезпечені рецептурними книгами для правильного і однакового приготування всіх медичних препаратів [10, арк. 25–28].

Екстракти, які готували в аптеках, повинні були продавати тільки на воді, а ті, які готувалися на спирті чи ефірах (коріння валеріани, чорнобиля), відпускали в першу чергу [1, с. 5]. Для визначення цін на ліки для «такси» за основну приймали ціну унції. Нижчі розряди одиниць на вагу вираховували таким чином: для визначення ціни драхми ціну унції розділяли на 6, тобто якщо ціна лікарського препарату за «таксою» коштувала 6 к., то ціну драхми того самого лікарського засобу вираховували в 1 к.; для вирахування ціни грана ціну драхми ділили на 40, тобто, якщо ціна драхми за «таксою» становила 10 к., то гран цього препарату коштував $\frac{1}{4}$ к. Краплю будь-якого препарату оцінювали на рівні з граном [1, с. 6–7]. На розсуд кожного утримувача аптеки дозволяли продавати ліки за цінами, нижчими, ніж встановлені за «таксою», однак вони повинні були бути належної якості і відповідати встановленій вазі [1, с. 9].

У XIX ст. аптеки відкривали з дозволу МВС за поданням губернських лікарських управ. Бажаючи відкрити приватні аптеки подавали до лікарських управ відповідні прохання з обґрунтуванням доцільності своєї діяльності. Кожною аптекою управляв аптекар або провізор, якому допомагали аптекарські помічники (гезелі) і учні. Це були молоді люди без медичної освіти. Лікарі повинні були навчати їх готувати ліки й виконувати найпростіші лікарські призначення. Але у подальшому така ситуація змінилася. Для фахівців фармацевтичні ступені в Російській імперії вперше були введені в 1838 р. «Правилами про іспити медичних, ветеринарних і фармацевтичних чиновників». Таких ступенів було три: аптекарський помічник, провізор і аптекар. В архівних матеріалах за 1838 р. йшлося про те, що Попечителю Київського учбового округу передали на навчання медичних, ветеринарних і фармацевтичних учнів, бо управляючим аптеками суворо заборонено приймати в аптеки учнів, які не мали гімназійного посвідчення з відомостями про предмети, які вони вивчали в перших чотирьох класах гімназії. Якщо молоді люди отримали домашню освіту або в приватних навчальних закладах і бажали присвятити себе фармації, вони були зобов'язані скласти іспити в гімназіях і одержати свідоцтво встановленого зразка [22, арк. 6–7]. У 1845 р. замість назви «аптекар» було введено вищий фармацевтичний ступінь – магістр фармації. Право присуджувати ці ступені було надано декільком університетам (насамперед Петербурзькому і Московському) й Військово-медичній академії.

Ніяких асигнувань на лікарські засоби не відпускали. Лікарні обмежувалися в основному застосуванням лікарських рослин. Рецепти виписували на трави, коріння, масла, настоянки, відвари як витяжки з рослинної сировини. Найчастіше призначали примочки, полоскання, збори. Краплі та мазі використовували рідко. Зовсім не виписували рецепти на супозиторії і глобули [4, с. 120]. За сприянням місцевої влади населення Київської губернії займалося збором та заготівлею лікарських рослин (наприклад, соснових шишок [11, арк. 32]) [8, арк. 28]. Генерал-штаб-доктору направляли відомості про народні методи та лікарські рослини, які використовували для лікування хворих [9, арк. 40]. У 1827 р. МВС видало указ про способи заготівлі лікарських препаратів для закладів приказів громадського опікування [32, арк. 1–8].

Лікування аптекарських учнів, травників і працівників як казенних аптек, так і інших установ покладалося на Медичний департамент МВС. У разі захворювання цих осіб їх направляли на лікування як казенних службовців до військового госпіталю сухопутного та морського відомств безкоштовно, за відсутності таких установ – у міські лікарні приказів громадського опікування. Їх лікували за таких самих умов, як і нижчих поштових службовців. Плати за їх лікування здійснювали із залишкових сум Медичного відомства. На лікування одного лікарського учня виділяли по 50 к. на добу і 10 к. додатково на ліки. На поховання таких осіб витрачали 3 руб. сріблом [20, арк. 6].

Нагляд за аптекарськими установами здійснювали інспектори лікарської управи, які декілька разів на рік повинні були інспектувати ці заклади [15, с. 93]. Такий огляд передбачав детальне вивчення документації про відпуск ліків та їх приготування. Інспектори також аналізували технічний стан будівель, чистоту і умови зберігання ліків. У 1830 р. для розміщення Київської казенної аптеки було орендовано будівлю у дворянина С. Стельбицького, яка відповідала технічним нормам [14, арк. 1–3]. Київська лікарська управа ретельно контролювала стан аптечної справи. Періодично члени управи проводили планові і позапланові огляди аптек. Результати перевірок розглядали на засіданнях управи. Власникам аптек та їх управляючим надсилали розпорядження про усунення виявлених під час перевірок недоліків. Якщо до призначеного терміну їх не усували, то починали процес закриття аптеки відповідно до порядку, передбаченого «Аптекарським статутом». Іноді лікарська управа робила зауваження власникам чи управляючим, виносила їм догани, а якщо виявлені порушення були значущими, інформувала про них Медичний департамент МВС, який вживав заходи дисциплінарного впливу на порушників [16, с. 246]. Заборонялося також відкривати в містах багато аптек, щоб уникнути конкуренції. Особливу увагу приділяли якості виготовлених ліків. Аптечні заклади були підпорядковані Медичному департаменту МВС.

Після огляду «вільних» аптек члени лікарської управи повинні були скласти протоколи, в яких описували роботу аптекарів, і надсилали цю інформацію до Медичного департаменту [12, арк. 1–8]. При огляді державних аптек такі протоколи не складали, а звітність вели за встановленими формами МВС. У випадках звинувачення фармацевта у зловживаннях лікарська управа повинна була встановити достовірність звинувачення і чи підтверджено воно доказами за присутності свідків, якими були чиновники губернського відомства [17, ст. 36–37, с. 9].

Управляючий «вільною» аптекою не мав права лишити її навіть на один день, не сповістивши про це лікарську управу. У випадках хвороби, відпустки, від'їзду управляючого він і співробітник, який залишався замість нього, подавали рапорти до лікарської управи про передачу аптеки, а після повернення управляючого до своїх обов'язків – знову надсилали відповідні рапорти. Змінюючи управ-

ляючих, власники аптек просили лікарську управу про відповідний на це дозвіл, після одержання якого також відбувалася передача аптеки [16, с. 246].

Дозвіл на відкриття аптек власники повинні були отримати в державних установах. Так, дозвіл на відкриття аптеки отримала генерал-майорша Давидова у 1822 р. [35, арк. 1–8], у 1826 р. аптека була орендована з лікарськими засобами та іншим майном, яка належала неповнолітнім Якубовським у містечку Ходоркові Сквирського повіту Київської губернії [23, арк. 1–56]; у 1827 р. полковник Понятовський отримав дозвіл на відкриття вільної аптеки в його маєстностях в Таганчі [5, арк. 5]; у 1828 р. доктор медицини Меєр отримав дозвіл на відкриття «вільної» аптеки в Чорнобилі; у 1830 р. отримала дозвіл титулована радниця Чекалова на відкриття вільної аптеки на Печерську в Києві [6, арк. 1–12]; у 1838 р. лікарська управа дозволила провізору Гольдману відкрити аптеку в Ржищеві [24, арк. 1–53]. Правда нерідко чиновники відмовляли у відкритті таких медичних закладів. Так, у 1828 р. графу О. Потоцькому відмовили у відкритті другої аптеки в Умані [25, арк. 1–45], однак уже у 1829 р. О. Потоцький отримав дозвіл на відкриття домашньої аптеки в Умані [7, арк. 7].

На початку 70-х років XIX ст. в Російській імперії з'явилися нові «Правила відкриття аптек», згідно з якими аптеку в місті чи районі могли відкрити за поданням місцевої медичної управи і з дозволу губернатора. Порушуючи клопотання Медична управа повинна була взяти до уваги місцеві обставини, кількість населення і аптек, які вже були на даній території. Зокрема, у столиці губернії на одну аптеку повинно було припадати 12 тис. осіб і 30 тис. рецептів. Аптеку не мали права відкривати без згоди місцевих аптекарів. За правилами, у кожній аптеці повинні були бути лабораторія, кваліфікований керівник та учні, однак, правила часто порушували.

Таким чином, розвиток медичної науки і практики сприяв появі та встановленню нових форм медичної допомоги. Забезпечення населення лікарськими засобами як вид медичної допомоги розвивалося у двох напрямках: державні («казенні») аптеки і приватні («вільні»). Ціну на аптекарські препарати і ліки суворо регламентували «лікарською таксою». У XIX ст. роботу аптек контролювали міські, районні, обласні лікарні та інспектори. Керував ревізорами головний інспектор охорони здоров'я. У 1865 р. в Києві функціонувало 14 аптек, практично всі вони були приватними. Державні аптеки збереглися лише в губернських центрах, проте їх переважно орендували приватні провізори.

Конфлікту інтересів немає.

Список літератури

1. *Аптекарская такса или оценка лекарств, составленная Медицинским советом.* – СПб: в типографии МВД, 1860 г. – 287 с.
2. *Высочайше утверждённое мнение Государственного Совета, опубликованное 19 января 1838 г.* – Об устройстве инспекторств аптекарской части: Киево-Лубенского, Оренбургского, Виленского и Херсонского // ПСЗРИ-2: с 1825 по 1888 гг. – СПб: Тип. II Отд-ния. Собствен. Канцелярии Его Имп. Величества, 1838 г. – Т. 13, Ч. 2, № 11816 – С. 376–378.
3. *Высочайше утвержденное положение Комитета Министров.* – О порядке заготовления иностранных аптекарских материалов для армии и флота. // ПСЗРИ-2: с 1825 по 1888 гг. – СПб: Тип. II Отд-ния.
1. *Aptekarskaya taksa ili ocenka lekarstv, sostavlenная Medicinskim sovetom.* – SPb: v tipografii MVD, 1860 g. – 287 p.
2. *Vysochajshе utverzhdyonnoe mnenie Gosudarstvennogo Soveta, raspublikovannoe 19 yanvary 1838 g.* – Ob ustrojstve inspektorstv aptekarskoj chasti: Kievo-Lubenskogo, Orenburgskogo, Vilenskogo i Hersonskogo // PSZRI-2: s 1825 po 1888 gg. – SPb: Tip. II Otd-niya. Sobstven. Kancelyarii Ego Imp. Velichestva, 1838 g. – T. 13, Ch. 2, № 11816 – P. 376–378.
3. *Vysochajshе utverzhdennoe polozhenie Komiteta Ministrov.* – O poryadke zagotovleniya inostrannyh aptekarskih materialov dlya armii i flota. // PSZRI-2: s 1825 po 1888 gg. – SPb: Tip. II Otd-niya. Sobstven.

- Собствен. Канцелярии Его Имп. Величества, 1838 г. – Т. 13, Ч. 2, № 11760. – С. 330.
4. Голяченко О., Ганиткевич Я. Історія медицини. – Тернопіль: Гілея, 2004. – 248 с.
 5. ДАКО, Ф. 13, оп.1, спр. 1296, 1–40 арк.
 6. ДАКО, Ф. 13, оп.1, спр. 752, 1–8 арк.
 7. ДАКО, Ф. 13. Оп. 1, спр. 51, 28 арк.
 8. ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 3337, 1–3 арк.
 9. ДАКО, Ф. 2, оп. 3, спр. 2298, 38 арк.
 10. ДАКО, Ф. 2, оп.1, спр. 2724, 12 арк.
 11. ДАКО, Ф.1 Оп. 295, спр. 55009, 25–28 арк.
 12. ДАКО, Ф.2, оп. 1, спр. 3202, 7 арк.
 13. ДАКО, Ф.2, оп. 1, спр. 3351, 12 арк.
 14. ДАКО*, Ф.2, оп. 1, спр. 2693, 1827 г., 5 арк.
 15. Маркус Л. М. Краткое руководство для врачей к познанию Российских законов, учреждений и государственной службы. Изданное Медицинским Советом. – СПб: Эдуарда Праца, 1843. – 198 с.
 16. Робак І. Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (поч. XVIII ст. – 1916 р.). – Х.: ХДМУ, 2007. – 346 с.
 17. Свод законов Российской Империи издание: 1857 г. [в 15 т.], СПб: Тип. Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1857–1868 гг. – Т. XIII. Ч.
 18. Указ Медицинской Коллегии. – О предписании казенным аптекам, чтобы они в печатных каталогах на нарочно оставленном белом поле отмечали причины, замедления отпуска лекарств // ПСЗРИ-1: с 6 нояб. 1796 г. по 1797 г. – СПб: Тип. II Отд-ния. Собствен. Канцелярии Его Имп. Величества, 1830 г. – Т. 24, № 17969. – С. 616.
 19. Устав врачебный. – Кн. первая. Учреждения врачебные, ст. 1–832, с. 1–146.// <http://www.runivers.ru/bookreader/book388226>
 20. ЦДІАК України Ф. 127, оп. 1, спр. 2206, 8 арк.
 21. ЦДІАК України, Ф. 127, оп. 367, спр. 12, 1–17 арк.
 22. ЦДІАК України, Ф. 127, оп. 37, 1–3 арк.
 23. ЦДІАК України, Ф. 422, оп. 1, спр. 1803, 242 арк.
 24. ЦДІАК України, Ф. 442, Оп. 1, спр. 1195, 52–57, 142–147, 175–178 арк.
 25. ЦДІАК України, Ф. 442, оп. 1, спр. 2647, 53 арк.
 26. ЦДІАК України, Ф. 442, оп. 1, спр. 635, 1–3 арк.
 27. ЦДІАК України, Ф. 442, оп. 1, спр. 7833, 1–6 арк.
 28. ЦДІАК України, Ф. 442, оп. 770, спр. 19, 203–209 арк.
- Kancelyarii Ego Imp. Velichestva, 1838 g. – T. 13, Ch. 2, № 11760. – P. 330.
 4. Golyachenko O., Ganitkevich Ya. Istoriya medicini. – Ternopil': Gileya, 2004. – 248 p.
 5. DAKO, F. 13, op.1, spr. 1296, 1–40 ark.
 6. DAKO, F. 13, op.1, spr. 752, 1–8 ark.
 7. DAKO, F. 13. Op. 1, spr. 51, 28 ark.
 8. DAKO, f. 2, op. 1, spr. 3337, 1–3 ark.
 9. DAKO, F. 2, op. 3, spr. 2298, 38 ark.
 10. DAKO, F. 2, op.1, spr. 2724, 12 ark.
 11. DAKO, F.1 Op. 295, spr. 55009, 25–28 ark.
 12. DAKO, F.2, op. 1, spr. 3202, 7 ark.
 13. DAKO, F.2, op. 1, spr. 3351, 12 ark.
 14. DAKO1, F.2, op. 1, spr. 2693, 1827 g., 5 ark.
 15. Markus L. M. Kratkoe rukovodstvo dlya vrachej k poznaniyu Rossijskich zakonov, uchrezhdenij i gosudarstvennoj sluzhby. Izdanoe Medicinskim Sovetom. – SPb: Eduarda Praca, 1843. – 198 p.
 16. Robak I. Yu. Organizaciya ohoroni zdorov'ya v Harkovi za impers'koj dobi (poch. HVIII st. – 1916 r.). – H.: HDMU, 2007. – 346 p.
 17. Svod zakonov Rossijskoj Imperii izdanie: 1857 g. [v 15 t.], SPb: Tip. Vtorogo Otdeleniya Sobstvennoj E. I. V. Kancelyarii, 1857–1868 gg. – T. XIII. Ch.
 18. Ukaz Medicinskoj Kollegii. – O predpisanii kazennym aptekam, chtoby oni v pechatnyh katalogah na narочно ostavlennom belom pole otmechali prichiny, zamedleniya otpuska lekarstv // PSZRI-1: s 6 noyab. 1796 g. po 1797 g. – SPb: Tip. II Otd-niya. Sobstven. Kancelyarii Ego Imp. Velichestva, 1830 g. – T. 24, № 17969. – P. 616.
 19. Ustav vrachebnyj. – Kn. pervaya. Uchrezhdeniya vrachebnye, st. 1–832, s. 1–146.// <http://www.runivers.ru/bookreader/book388226>
 20. CDIAK Ukraïni F. 127, op. 1, spr. 2206, 8 ark.
 21. CDIAK Ukraïni, F. 127, op. 367, spr. 12, 1–17 ark.
 22. CDIAK Ukraïni, F. 127, op. 37, 1–3 ark.
 23. CDIAK Ukraïni, F. 422, op. 1, spr. 1803, 242 ark.
 24. CDIAK Ukraïni, F. 442, Op. 1, spr. 1195, 52–57, 142–147, 175–178 ark.
 25. CDIAK Ukraïni, F. 442, op. 1, spr. 2647, 53 ark.
 26. CDIAK Ukraïni, F. 442, op. 1, spr. 635, 1–3 ark.
 27. CDIAK Ukraïni, F. 442, op. 1, spr. 7833, 1–6 ark.
 28. CDIAK Ukraïni, F. 442, op. 770, spr. 19, 203–209 ark.

* ДАКО – Державний архів Київської області.

29. ЦДІАК України, Ф. 442, оп. 770, спр. 7, 77 арк.	29. CDIAK Ukraïni, F. 442, op. 770, spr. 7, 77 ark.
30. ЦДІАК України, Ф. 486, оп. 1, спр. 6814, 31 арк.	30. CDIAK Ukraïni, F. 486, op. 1, spr. 6814, 31 ark.
31. ЦДІАК України, Ф. 533, оп. 3, спр. 171, 1–56 арк.	31. CDIAK Ukraïni, F. 533, op. 3, spr. 171, 1–56 ark.
32. ЦДІАК України, Ф. 533, оп. 3, спр. 327, 45 арк.	32. CDIAK Ukraïni, F. 533, op. 3, spr. 327, 45 ark.
33. ЦДІАК України, Ф. 533, оп. 3, спр. 58, 1–8 арк.	33. CDIAK Ukraïni, F. 533, op. 3, spr. 58, 1–8 ark.
34. ЦДІАК України, Ф. 533, оп. 3, спр. 608, 1–6 арк.	34. CDIAK Ukraïni, F. 533, op. 3, spr. 608, 1–6 ark.
35. ЦДІАК України, Ф. 707, оп. 9, спр. 29, 1–19 арк.	35. CDIAK Ukraïni, F. 707, op. 9, spr. 29, 1–19 ark.
36. ЦДІАК* України Ф. 533, Оп. 3, спр. 1063, 25–27 арк.	36. CDIAK Ukraïni F. 533, Op. 3, spr. 1063, 25–27 ark.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ
ЛЕКАРСТВЕННЫМИ СРЕДСТВАМИ
В КИЕВСКОЙ ГУБЕРНИИ
ДОРЕФОРМЕННОГО ПЕРИОДА

Т. В. Морей, Т. Н. Соловьёва, А. И. Черепанов (Переяслав-Хмельницкий)

Статья посвящена исследованию становления и функционирования сети аптечных заведений Киевской губернии в конце XVIII – начале 60-х гг. XIX в. Проведён анализ нормативно-правовых актов, определены факторы, которые влияли на открытие аптек, их материальное положение и обеспечение медикаментами.

Ключевые слова: здравоохранение; аптеки; лекарственные средства; медицинская помощь.

MEDICATION SUPPLY
OF THE POPULATION OF THE KIEV
PROVINCE IN PRE-REFORM TIME

T. V. Morey, T. M. Solovyova, A. I. Cherepanov (Pereyaslav-Khmelnytsky, Ukraine)

Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Hrygoriy Scovoroda

The article is devoted to the research of the formation and functioning of the network of pharmacy establishments in the Kiev province at the end of the XVIII-early 60s. XIX century. The analysis of normative legal acts was carried out, the factors that influenced the opening of pharmacies, their financial situation and the provision of medicines were determined.

Key words: health care; pharmacies; medicines; medical care.

* ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України у місті Києві.